

A paralel oktatási rendszer fenntarthatatlansága – különös tekintettel napjaink vallásközi és identitásbeli iskolai konfliktusaira*

Szuromi Szabolcs Anzelm, O. Praem.

tanszék és kutatóközpont vezető egyetemi tanár,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest

A II. Vatikáni Zsinat *Gravissimum Educationis* kezdetű deklarációja a keresztény nevelésről 1965-ben kihangsúlyozza, hogy: „(...) Minden embernek – bármilyen fajhoz, társadalmi osztályhoz vagy korosztályhoz tartozzék –, személyi méltósága folytán elidegeníthetetlen joga van a neveléshez, amely megfelel élete céljának, alkalmazkodik egyéni képességeihez, neméhez, az adott kultúrához és a nemzeti hagyományokhoz, ugyanakkor nyitott a testvéri kapcsolatra más népekkel, és így a valódi egységet és békét szolgálja a földön. Az igazi nevelés az emberi személyt formálva szem előtt tartja a végső célt, s egyúttal a társadalom javát is, melynek az ember tagja, s melyben felnőttként a feladataival szerepet vállal (...).”¹ Az elmúlt három évtizedben számos elemzés foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az állami, magán- és egyházi iskolarendszer jelenlegi keretei képesek-e megfelelő garanciát biztosítani, hogy a vallásszabadság első generációs emberi jogi alapelveinek érvényesülését az intézményesített oktatás és nevelés keretében garantálják.² Eközben a társadalom tagjainak felfogása fokozatosan változik a klasszikus – stabil – értékekkel szemben, elutasítva azokat, mint ‘elavult’ gondolkodási elveket. Sőt, egyre erősödik a szándék, hogy az egyének saját, rájuk hagyományozott vallási meggyőződésére, és annak értékeire, élet-

* Ez a tanulmány a *Collegio S. Norberto*-ban (Róma) készült, és kiegészítésre került a *Wilmington Community of St. Michael's Abbey of the Norbertine Fathers*-ben (Los Angeles, CA), valamint az *Universidad de Las Palmas Jogi Karán* (Las Palmas). A szerző problémafelvetése magyar nyelven eredetileg a *Iustitia duce, caritate comite – Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára* (szerk. Kuminetz G.; Budapest 2022) kötetben jelent meg (572–579). A jelen munka ennek, az újabb nemzetközi tudományos szimpóziumokat és tudományos elemzéseket figyelembe vevő átdolgozott változata

¹ *Conc. Vaticanum II* (1962–1965), Sessio VII (28 oct. 1965), *Declaratio de educatione christiana*. Conciliorum oecumenicorum decreta, Bologna, ³1973 (továbbiakban: COD) 959–968, Art. 1: 960.

² Imoda Franco: *La Qualità come dimensione della Ecclesiastica in Educatio Catholica*. Congregazione per l'Educazione Cattolica III/3. (2018) 63–77.

módjukra, kultúrájukra is jelentős – azt alapvetően megváltoztató – hatást gyakoroljanak, és mindezeket az intézményekből és a közéletből is kiiktassák.³

Ez hangsúlyosan érinti a tanítás és az oktatás intézményes formáit is.⁴ Egyfelől tény, hogy rendszeresen jelennek meg újabb állásfoglalások azokról a megkívánt körülményekről, amelyek elősegíthetik a vallásszabadsághoz való jog kiteljesedését a jelenlegi komplex oktatási rendszerekben. Másrészt pedig számos olyan tudományos elemzés és áttekintés is napvilágot lát, amely a katolikus oktatási rendszer munkájának – a jelenlegi körülmények között is – pozitív és virágzó formáját igyekszik alátámasztani, felidézve a felekezeti oktatási rendszer történetének nagy időszakait és eszméit. Sajnos ez utóbbi, jó szándékú tanulmányok tartalma – figyelembe véve a legtöbb ország kortárs szokásait és újabb jogi szabályozását – nagyon távol áll attól a valóságtól, amely az oktatási rendszer mindennapi helyzetében ténylegesen megtapasztalható és megvalósítható. Bármennyire is sajnálatos, de a katolikus oktatási rendszer legutolsó reneszánsza ténylegesen csak rövid ideig tartott. Utoljára 1990 és 2005 között tudott általánosságban versenyképes – katolikus hívő alternatívát felkínáló – rendszerként működni.⁵ A felekezeti oktatási intézmények mozgásterét – akár az USA-beli, akár az EU által elfogadott irányelveket vagy normákat, és azoknak a legtöbb államban és országban történő jogi adaptálását vizsgáljuk – tartalmi kérdésekben is egyértelműen és folyamatosan szűkül, amellyel ellehetetlenül a vallási identitás hiteles és intézményes átadásának a lehetősége (amelyet még ‘elidegeníthetetlen jogként’ tételezett a *Gravissimum Educationis* 1965-ben).

A vallásszabadság megvalósításával kapcsolatos konfliktusok jelenleg az oktatási rendszer minden szintjén erőteljesen jelen vannak. Ezért olyan új – a 18–19. században felmerült problémák kezelésére kidolgozottaktól eltérő – megold-

³ Vö. pl. Szuromi Szabolcs Anzelm: *Erények vagy értékek? A teremtett világ megőrzésének egy lehetséges értelmezése*. Isten dicsősége – A teremtés szépsége: Teológiai tanulmányok (szerk. Puskás Attila, Perendy László, Lévai Ádám) [Varia Theologica 11.] Budapest, 2020. 249–260.

⁴ Vö. Szuromi Szabolcs Anzelm: *The Epoch of Crisis of the Classical Categories*. Europe in a World in Transformation (szerk. Vizi E. Szilveszter, Kucsera Tamás Gergely) [Conference at the Hungarian Academy of Sciences, 14th-16th December 2006] Budapest, 2008. 165–171.

⁵ Zenon Grocholewski: «*Ex Corde Ecclesiae*». *Stimolo per la fioritura dell'insegnamento superiore cattolica*. Path, 14. (2015/1) 9–22.; Iñigo Martínez-Echevarría: *L'essenza della relazione tra università cattolica e autorità ecclesiastica*. *Profili giuridici nei discorsi di Giovanni Paolo II e Benedetto XVI*. Path, 14. (2015/1) 37–52.; Margherita Maria Rossi: *Un sapere per il bene dell'umanità*. *Annotazioni sulla Costituzione apostolica Ex corde Ecclesiae*. Path, 14. (2015/1) 95–115.

dásokat tesz szükségessé, amelyek megfelelő és elfogadható válaszokat képesek nyújtani a 21. század kihívásaira.⁶

Az iskolai konfliktusok különböző típusai

Az iskolai konfliktusok számos körülménytől és személyes jellemzőtől függhetnek. Ezek alapján – különböző szempontok szerint rendezve – többféle csoportosítás lehetséges.⁷ Ezeket a felsorolásokat figyelembe véve a következő kombinált okokra szeretném felhívni a figyelmet:

- a) azok, amelyek az életkortól és az iskolarendszer szintjétől függenek;
- b) személyes kulturális örökség;
- c) érettség;
- d) személyes képességek;
- e) a kitartás képessége;
- f) korábbi – már megtanult – ismeretek;
- g) személyes érdeklődés;
- h) az aktivitás vagy passzivitás mértéke;
- i) személyes motiváció;
- j) társas vagy visszahúzódó attitűd;
- k) az otthoni és az iskolai (vagy annak keretei kötött folyó) oktatás és nevelés közötti konfliktusok;
- l) személyes konfliktusok;
- m) ideológiai konfliktusok;
- n) politikai konfliktusok (a tanulók iskolai végzettségének, érettségi szintjének és életkorának megfelelően);
- o) intellektuális konfliktusok;
- p) konfliktusok tudományos viták következményeként;
- q) generációs konfliktusok;
- r) elméleti konfliktusok (az eltérő gondolkodásmódból és módszerből adódóan);
- s) és végül azok a konfliktusok, amelyek az eltérő vallási meggyőződésen alapulnak.

Ez a lista azokat az okokat tartalmazza, amelyek az oktatási rendszer bármely szintjén és bármely formájában megjelenhetnek. Természetesen az ideológiai, politikai és intellektuális konfliktusok főként a középiskolai és leginkább az egyetemi oktatásra jellemzőek, ugyanígy a tudományos viták miatti konfliktusok

⁶ Részletesen vö. Szuromi Szabolcs Anzelm: *Religious Education of the Catholic Church, since the 18th century from canonical and ecclesiastical law aspects*. Archiv für katholisches Kirchenrecht 188. (2021) 4–15.

⁷ Részletesen vö. Martin Bentley: *Conflict Resolution in Schools: Quicker peace and service*. Cambridge, Mass. 1996.

is. Láthatjuk, hogy a konfliktusok egy része alapvetően az egyén személyiségétől, más része az egyén képességeitől függ. Fontos szerepe van azonban egy bizonyos identitás, hagyomány, a családon belül elsajátított, generációról generációra továbbadott gondolkodás- és viselkedésmód követésének is (és az azzal konfrontálódó oktatás eredményeként bekövetkező konfliktusoknak).⁸ Itt szükséges megemlíteni azokat a különböző értékeket, amelyek a családban, a szűkebb ismeretségi körben, az iskolai – vagy más – közösségekben, illetve a tágabb társadalmi környezetben válnak ismertté a diák számára. Azok a konfliktusok, amelyek eltérő vallási meggyőződésen alapulnak, alapvetően ez utóbbi csoportba tartoznak.

A vallási örökség mint az iskolai konfliktusok lehetséges forrása

A vallás létezése egyidős az emberiséggel. A különböző emberi közösségek vallási meggyőződése a történelem kezdete óta napról napra meghatározza kultúrájukat.⁹ Ezért ez a lényegi tulajdonság nemcsak a mindennapi életre, a gondolkodásmódra, általában a társadalmi kapcsolatokra és struktúrákra gyakorolt erős hatást, hanem különösen az otthoni oktatásra, sőt annak intézményesített rendszerére is (vö. iskolai képzés).¹⁰ Ezért a ‘Szent’ iránti személyes hozzáállás minden ember természetes tulajdonsága, amely tulajdonság a saját lelkiismeretben gyökerezik. Nem véletlen tehát, hogy a vallásszabadság a 18. században az első generációs emberi jogok egyikévé vált.¹¹ Az ismeretek elsajátítása már az ókorban is a családi kötelességekhez tartozott, a vallási szokások és örökség megismertetésével együtt, és ezt egészítette ki néhány ‘iskola’, amely egy-egy filozófia-, retorika- vagy vallástanár köré csoportosult.¹² Az európai közoktatás szervezett formája a katolikus iskolákkal kezdődött, amelyek egészen a 16. századig uralták ezt a területet, amikor is láthattuk, hogy ez a rendszer Európában keresztény oktatássá alakult át. E folyamat révén nemcsak az állam és az egyház kapcsolatának különböző modelljei kristályosodtak ki, hanem a vallásszabadság, mint az emberi méltóság egyik legemblematikusabb kifejeződése is erős alapot

⁸ Nana Afia Amponsaa Opoku-Asare – Harriet Takyi – Margaret Owusu-Mensah: *Conflict Prevalence in Primary School and How It Is Understood to Affect Teaching and Learning in Ghana*. SAGE Open, (July-September 2015) 1–11.

⁹ Antonio María Rouco Varela: *El derecho a la educación y sus titulares, ¿de nuevo en la incertidumbre histórica?* Ecclesia et Ius. Escritos de derecho canónico y concordatario (szerk. Rouco Varela, A. M.) [Studia Canonica Matritensia 1.] Madrid, 2014. 339–365, különösen 340.

¹⁰ Szuromi Szabolcs Anzelm: *Bevezetés a katolikus hit rendszerébe*. Budapest, 2014. 13.

¹¹ Vö. Szuromi Szabolcs Anzelm – Ferenczy Rita: *Kérdések az állami egyházjog köréből*. [Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/17.] Budapest, 2014. 5. 45.

¹² Részletesen vö. Peter Brown: *The World of Late Antiquity*, London, 1971.

kapott.¹³ Ez az átalakult társadalmi és jogi helyzet új koncepciót igényelt a polgárok saját vallási meggyőződésük szerinti oktatáshoz való jogának védelmére, anélkül, hogy az állam beavatkozna a vallási kérdésekbe (vö. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata [26. cikk, 1. bekezdés], valamint az Európai Konvenció Kiegészítő Jegyzőkönyve [1952. május 30.; 2. cikk]).¹⁴ A *II. Katolikus – Ortodox Fórum* (2010. október 22.) a zárónyilatkozatában többek között kiemelte, hogy „A fórum résztvevői úgy vélik, az uralkodó egyházi vagy állami és egyházi szerep nem eredményezhet jogi megkülönböztetést a többi egyház és a kisebbségi vallási csoport tagjai vonatkozásában, akiknek vallásszabadságát teljes mértékben garantálni kell, beleértve bármely, a hitük megvallásának jogát a személyes szabadságot tiszteletben tartó eszközt.”¹⁵

A kérdés sajátos megnyilvánulása az egyetemeken

A felsőoktatás szintjére összpontosítva, fel kell idézni az európai egyetemi rendszer kialakulását. A történeti kutatás az elmúlt két évtizedben fokozatosan feltárta, hogy mennyire összetett volt az a folyamat, amely a 11. század utolsó évtizedei és a 13. század első évtizedei között az egyetemek létrejöttét eredményezte.¹⁶ Ezek az új tudományos eredmények nélkülözhetetlenek az európai típusú egyetemi intézményrendszer működésének pontos megértéséhez, és a jelenlegi helyzet megfelelő értékeléséhez. Jelentősnek kell neveznünk azt a tényt, hogy azok az egyetemek is pápai elismerést nyertek az érett középkorban, amelyeket uralkodók alapítottak.¹⁷ Látható az is, hogy milyen hatással volt erre a rendszerre a reformáció korszaka, amely által a felsőoktatás jóval sokoldalúbbá vált. A francia oktatási rendszerre a francia forradalom első időszakában – 1789–1790 – katasztrofális hatást gyakorolt, és Bonaparte Napóleon (†1821) volt az,¹⁸ aki hely-

¹³ Antonio María Rouco Varela: *El derecho a la educación, ¿de nuevo a debate?* Ecclesia et Ius. Escritos de derecho canónico y concordatario, 389–409.

¹⁴ Uo. 342.

¹⁵ II Catholic – Orthodox Forum: *Communiqué. Church and State relations: from Historical and Theological Perspectives*. [Atti del II Forum Europeo Cattolico – Ortodosso, Rodi, Grecia, 18-22 ottobre 2010], Bologna, 2011. 215–221, különösen 217 (n. 3).

¹⁶ Manlio Bellomo: *Il Medioevo e l'origine dell'università*. Medioevo edito e inedito I. Scholae, Universitates, Studia (szerk. Bellomo, M.), [I Libri di Erice 20/1.], Roma, 1997. 15–30.

¹⁷ Szuromi Szabolcs Anzelm: *La fondazione delle università nel medioevo e le particolarità dell'insegnamento universitario*. Folia Theologica et Canonica, III. (25/17) [2014] 123–134.

¹⁸ Vö. Szuromi Szabolcs Anzelm: *La relation entre Napoléon Bonaparte (†1821) et l'Église catholique, notamment en ce qui concerne ses conversations personnelles avec le pape Pie VII (1800-1824), selon le journal de Napoléon et les documents des Archives secrètes du Vatican*. [Videoconference of Theology and Canon Law XVI.] Budapest – Paris – Roma [2021. február 27.].

reállította az összeomlott iskolarendszert Franciaországban.¹⁹ Ezzel együtt, a szekularizáció eredményeként a felsőoktatás is átalakult világszerte.²⁰ Ugyan a legelső kifejezetten katolikus egyetemet 1425-ben alapították Leuven-ben,²¹ azonban az úgynevezett ‘katolikus egyetemi’ hálózatot a 18. század végén és a 19. század elején hozták létre, éppen a vallási identitás védelmének garanciájaként, a tudományos oktatás keretein belül.²²

A fent említett keretek megváltozásával a modern korban az egyetemi oktatás három egymással összefüggő, de párhuzamosan létező rendszere alakult ki, amelyek ma is meghatározóak: az állami, a magán- és az egyházi felsőoktatás. Ezen különböző rendszereken belül – amelyek alapvetően a felvilágosodás mozgalmának hatásaként és ellenhatásaként szerveződtek meg – az oktatási és nevelési konfliktusok különböző formáit és intenzitását találjuk.

A vallási meggyőződésen alapuló oktatási konfliktusok megoldására három alapvető elv létezik: 1) *vallásszabadság*; 2) a *vallási identitás megőrzéséhez való jog*; 3) és a *vallási identitással szembeni tolerancia*. Mindazonáltal joggal merül fel a kérdés, hogy mindhárom alapelv egyszerre alkalmazható-e, és mindhárom rendszerben megvalósítható-e? Erre az alábbi válaszok adhatók, a különböző rendszerek és esetek körültekintő mérlegelése után:

- a) néhány általános (közös) vallási alapelv vonatkozásában – amelyek minden nagyobb vallásban megtalálhatók – a válaszunk igenlő lehet;
- b) a részletesebb – sajátos – vallási tanítás tekintetében válaszunk a legtöbb esetben nemleges.

Lehetséges megoldások

A II. Vatikáni Zsinat *Gravissimum Educationis* kezdetű deklarációja 1965-ben világosan rögzíti:

“(…) A szülőknek, akiknek elsődleges és elidegeníthetetlen joguk és kötelességük gyermekeik nevelése, valódi szabadságot kell élvezniük az iskolaválasztásban. Következésképpen a közhatalomnak, amelynek kötelessége az állampolgárok jogainak megóvása és védelme, gondoskodnia kell arról, hogy az osztó-igazságosság érdekében az állami támogatásokat úgy folyósítsák,

¹⁹ Vö. Bernard Ardura – Gérard Cholvy – Louis-Marie Billé : *Le Concordat entre Pie VII et Bonaparte*. Paris, 2001. 17–21.

²⁰ *A szekularizáció természetéről és hatásáról*, vö. Brian D. Weigelt: *Understanding the Impact of Secularism Within the Liberal International Order*. Journal of Church & State, 61/1. (2019) 106–123, különösen 108–110.

²¹ Jo Tollebeek – Liesbet Nys: *The city on the hill: a history of Leuven University 1968–2005*. Leuven, 2006.

²² Szuromi Szabolcs Anzelm: *Religious Education of the Catholic Church, since the 18th century from canonical and ecclesiastical law aspects*. Archiv für katholisches Kirchenrecht 188. (2021) 4–15.

hogy a szülők valóban szabadon, lelkiismeretük szerint választhassák meg a gyermekeik számára kívánt iskolát (...).”²³

Természetesen ez a kijelentés általánosságban igaz minden vallási meggyőződésre, azok megőrzésére és védelmére az oktatás során. Ugyanakkor azonban jelzi a vallási alapon felmerülő oktatási konfliktusok megoldásának elsődleges elvét is, amely nem sértheti – a vallásszabadsághoz való alapvető emberi jog fényében – a tanulók által öröklött vallási hagyományt. Ezért az ilyen típusú konfliktusok lehetséges megoldásának összhangban kell lennie a konkrét – elismert – vallási hagyományokkal. Ugyanakkor mindez függ az adott oktatási rendszertől és annak kategóriáitól is. A felsőoktatás tekintetében szem előtt kell tartanunk annak különböző modelljeit és azok speciális kategóriáit: pl. német rendszer, francia rendszer, spanyol/olasz rendszer, magyar rendszer. Mindazonáltal legkevesebb négy alapvető megoldás létezik, amelyek segítségével a kialakult konfliktushelyzeteket legalábbis enyhíteni lehet:

- a) a tanulók személyes vallási örökségének tolerálása a különböző tantárgyak tananyagában és azok magyarázatában, anélkül, hogy a tanár a saját vallási identitását megtagadná (ezt nevezik hagyományosan kölcsönös tiszteltnek);
- b) a ‘csapatmunka’ formájának alkalmazása a feladatmegoldásban, különösen a kutatómunkát illetően (pl. a felsőoktatáson belül);
- c) a nemzetközi mobilitás, amely lehetővé teszi más kultúrák, gondolkodásformák, vallási meggyőzések megismerését, és lehetőséget teremt az együttműködésre egy közös tudományos vagy tudományos cél elérésében anélkül, hogy a hallgató elveszítené saját vallási identitását;
- d) vallásközi párbeszédet folytató ‘Diákegyesület’ (*Student Society*) létrehozása az iskolában – az oktatási szintnek megfelelően –, amely lehetőséget biztosít a tanulók számára egymás különböző vallási hagyományainak megismerésére és megbecsülésére.

A fent felsorolt megoldások mellett további lehetőségek is alkalmazhatók, figyelembe véve az oktatási rendszer sajátosságait és a diákok egyéni vallási meggyőződését.²⁴

A megoldások korlátai

Az oktatás történetének leírása és a jelenkori iskolai konfliktusok bemutatása – beleértve azok lehetséges megoldásait is – világosan megmutatja a lehetséges

²³ *Conc. Vaticanum II* (1962-1965), Sessio VII (28 oct. 1965): *Declaratio de educatione christiana*. COD 963.

²⁴ Részletesen vö. *Congregazione per l’Educazione Cattolica: Patto educativo globale* (Instrumentum Laboris), Cinisello Balsamo 2019.

megoldások korlátait, különösen a diákok vallási meggyőződésén alapuló konfliktusok megoldása terén. Ezek a következők:

- a) a tanuló vallási identitása megsértésének állandó veszélye;
- b) a különböző vallások eltérő tolerancia- és érzékenységi szintje;
- c) a kiegyensúlyozatlan tolerancia a vallási identitás megsértését jelenti;
- d) a konkrét megoldások veszélye (amelyek átlépik a határokat): a – véletlenül vagy szándékosan – okozott *hitközömbösség* előmozdítása.

A vallási meggyőződésen alapuló iskolai konfliktusok kezelésének lényege ennél fogva az, hogy annak a vallási identitáson kell alapulnia, amelyet tolerálni és védeni kell.

Következtetések

A vallási szféra és az egyes egyházakhoz, felekezetekhez stb. tartozó hívek tevékenysége alapvető hatással van a konkrét társadalom, mint az emberek közössége, emberi értékeinek kialakulására. Ezek a szempontok kellően alátámasztják azt az alapelvet, hogy a vallási identitás különleges védelemre szorul.²⁵ Az is világos – a szekularizmus hatásaként²⁶ – hogy a Katolikus Egyház és a többi keresztény felekezet a társadalom átalakulására egy párhuzamos oktatási rendszer kialakításával válaszolt – az állami oktatási rendszerrel szemben –, annak érdekében, hogy minden szinten biztosítani tudja a saját vallási meggyőződésén alapuló, intézményesített tanítást. Mindazonáltal ez a párhuzamos rendszer az elmúlt másfél évtizedben számos országban – elsődlegesen Európában – egyre sérülékenyebbé vált, különösen a vallásszabadság ‘újraértelmezése’ (vö. ‘poszt-szekularizmus’) miatt.²⁷ Ugyanakkor az is világossá vált a második világháború után, hogy az úgynevezett párhuzamos oktatási rendszerek komoly feszültségek forrásává válhatnak a társadalmon belül, és nem érik el az eredetileg kitűzött célt, vagyis a konkrét vallási meggyőződés széleskörű, hiteles átadását.²⁸ Úgy tűnik tehát, hogy ez a rendszer – amelyet elsősorban az egységes kereszténység szétterjedtségének, illetve a felvilágosodás hatásaként elterjedt szekularizációnak az orvoslására alakítottak ki – a 21. század gyorsan változó körülményei és

²⁵ Vö. Bernard Munono Muyembe: *Le bien commun et la diaconie: service de l'Église dans la société. Possibles formes de coopération en vue d'un bien-être intégral de la personne humaine*. Church and State relations (2011) i. m. 191–198.

²⁶ Weigelt (2019), 112–114.

²⁷ Luca Mavelli – Fabio Petito: *Towards a Postsecular International Politics*. Towards a Postsecular International Politics: New forms of Community, Identity, and Power (szerk. Luca Mavelli et al.), New York, 2014. 2.

²⁸ Vö. William J. Bausch: *The Parish of the Next Millennium*. Mystic, CT. 2000. 7–34.

feltételei között nem képes megvédeni az önálló vallási identitást.²⁹ A vallási meggyőződéssel kapcsolatos számos iskolai konfliktust mérlegelve, amelyek mindhárom fő oktatási rendszerben (állami, magán, egyházi) felmerülnek, szükséges az egyházi oktatás néhány korábbi intézményes formájának újragondolása³⁰ – a létező párhuzamos rendszer egyre nehezebb fenntartása helyett – a saját egyházi struktúráján belül (pl. plébániai rendszer³¹), ahol az emberek szabadon ismerhetik meg – korosztályuknak megfelelő szinten – egyházuk, felekezetük, stb. tanítását, saját hitük és hagyományaik alapján.³² Így képesek lesznek vallási identitásuk helyes megélésével és az ehhez kötődő maradandó – erényekre épülő³³ – értékeikkel környezetük és az egész emberi társadalom gazdagítására.

²⁹ Szuromi Szabolcs Anzelm: *Interfaith Conflicts and Possible Solutions Among Different Religious Heritages*. *Pázmány Law Review* 7/1. (2022) 51–58.

³⁰ Vö. Szuromi Szabolcs Anzelm: *Nouvelles formes possibles du système éducatif catholique et transmission institutionnelle de l'identité catholique parmi les conditions sociales changées du XXIe siècle*. [Videoconference of Theology and Canon Law XVII.] Budapest – Tours – Roma [2021. március 4.].

³¹ Bausch (2000), 157–165.

³² Vö. pl. Szuromi Szabolcs Anzelm: *How the Catholic Church can transmit the truth that is convincingly appropriate to the different fields of science at different levels of education* (Los Angeles, CA: May 15th 2021).

³³ Szuromi (2020), 259–260.